



ISTORINĖS LIETUVOS SOSTINĖS: KERNAVĖ, TRAKAI, VILNIUS



„Jungtinia Tautų
Švietimo, mokslų ir
kultūros organizacija“





Vilnius miesto panorama. Nežinomas dailininkas. 1848 m.

ISTORINĖS LIETUVOS SOSTINĖS: KERNAVĖ, TRAKAI, VILNIUS



Leidiny skirtas 20-ies metų Vilniaus senamiesčio įrašymo į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą, bei 10-ies metų, kai į šį sąrašą įtraukta Kernavės archeologinė vietovė, sukaktims.

Leidiny išleistas pagal 2014 metų Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros vykdytą edukacinę programą „Istorinės Lietuvos sostinės“, kurią iš dalies finansavo Lietuvos kultūros taryba.



Beveik per tūkstantmetį Lietuvos sostinės nenutolo viena nuo kitos daugiau nei per 40 kilometrų. Nors istorijos išbandymai Lietuvos valstybingumui tikrai buvo nuožmūs, tai, kad šiandien per dieną galime aplankyti Kernavę, Trakus ir Vilnių, prisimenant ir Kauną kaip laikinąją sostinę, byloja, jog visgi mūsų valstybė atkakliai žengia sėkmės keliu.

Pirmojoje žinomoje Lietuvos sostinės vietoje Kernavėje iki šiandien gerai išliko penkių piliakalnių kompleksas su jį supančiomis lygumomis: buvusiu gyvenamuoju Neries slėniu ir

aukštumose aplink jį buvusiomis gyvenvietėmis ir kapinynais. Čia stovėję gynybiniai ir gyvenamieji statiniai buvo statomi iš medžio ir lauko riedulių. 1390 m. kryžiuočių antpuolio metu ikikrikščioniškoji Lietuvos sostinė buvo sudeginta ir vėliau nebeatkurta. Tad pastatų čia neišliko. Laimė, kultūrinis šios vietovės sluoksnis ir natūrali gamtinė aplinka pasiekė mūsų dienas beveik nepažeisti. 1979 m. vietovėje pradėti nuoseklūs archeologiniai tyrimai, o 1989 m. įkurtas Valstybinis Kernavės archeologijos ir istorijos muziejus-rezervatas (www.kernave.org).



Senieji Trakai sostinės vaidmenį atliko trumpai – vos 7 metus (1316–1323). Šiuo metu čia išlikusi gili ir plati piliavietės pylimą juosianti perkasa, kurioje kažkada tyvuliavo vanduo, piliavietė su neogotikine bažnytėle ir vienuolyno liekanomis. Kultūrinis vietovės sluoksnis smarkiai apnaikintas, o natūralią gamtinę aplinką pakeitė platūs dirbamos žemės laukai. Visų mėgstamuose, ypač gražios gamtinės aplinkos supamuose Trakuose iki šiandien išlikę ir iš dalies atkurti dauguma svarbiausių buvusios sostinės mūrinių statinių: pusiasalio ir salos pilyys, viena ankstyviausių Lietuvoje krikščionių Švč. Mergelės

Marijos bažnyčia, didelio bernardinų vienuolyno griuvėsiai, karaimų gyvenvietė su šventykla – kenesa (kinese). 1953 m. pradėtas Trakų salos pilies atstatymas, o 1962 m. pilyje įsikūrė miesto istorijos muziejus. (www.trakaimuziejus.lt)

Trakų pusiasalio pilies atstatymas tęsiasi nuo 1990-ųjų. Iš dalies atkurtoje pusiasalio pilyje, pradėtoje statyti 1362–1382 m. ir buvusioje vienoje didžiausių gardinių pilių, 2012 m. įkurtas Trakų istorijos muziejaus skyrius. Trakų pusiasalio pilyje, kaip ir Kernavėje, kasmet rengiamos gyvosios archeologijos dienos, kurių metu

atkuriamos ir viešai pristatomos senosios kultūros ir karybos patirtys. Vaizdingos kalvos, kuriose įsikūrė ir šiandien klesti gyvenvietė, ir juos supantys ežerai tebesaugo daug neatskleistų šios istorinės vietovės paslapčių.

Šiandien Vilnius yra viena gražiausių istorinių Europos sostinių. Tęsdama 1323 m. kunigaikščio Gedimino laiškų išjudintą sėkmingą augimą, sostinė tebesivysto neatsilikdama nuo pažangiausių pasaulio miestų. 1954 m. pradėti rengti Senamiesčio restauracijos planai, 1972 m. istorinis miesto branduolys pradėtas kompleksiskai restauruoti, o 1996 m., patvirtinus



tarptautinės ekspertų grupės parengtą Senamiesčio atgaivinimo strategiją, – nuosekliai tvarkyti.

1998 m. Vilniaus miesto savivaldybė įsteigė VšĮ Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūrą, kuri įgyvendina Senamiesčio atgaivinimo programą: ugdo visuomenės paveldosauginę savimonę, rengia Senamiesčio tvarkybos planus, konsultuoja ir pagal galimybes remia gyventojus, deramai tvarkančius istorinius pastatus ir jų aplinką, bendradarbiauja su Europos ir pasaulio istorinių miestų apsaugos ir tvarkybos institucijomis bei tarptautinėmis organizacijomis (www.vsaq.lt).

2000 m. Vilnius įstojo į Pasaulio paveldo miestų organizaciją (www.ovpm.org).

2004 m. Lietuvai tapus Europos Sąjungos ir tarptautinės gynybos organizacijos NATO nare, Vilniuje nuolat vyksta Europos ir pasaulinės svarbos tarptautiniai renginiai.

2014-ieji Lietuvos UNESCO pasaulio paveldui ypatingi: Vilniaus senamiestis – istorinis miesto centras – švenčia 20-ies, o Kernavės archeologinė vietovė – 10-ies metų jų įrašymo į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą jubiliejus (<http://whc.unesco.org/en/list>).



XIII a. viduryje kuriantis Lietuvos valstybei, viename rusų metraštyje buvo paminėta Vorutos pilis, kuri ilgainiui gavo Mindaugo laikų Lietuvos sostinės statusą. Šios pilies ieškojo ne viena istorikų karta. Voruta kurdinta Vilniuje, Kernavėje, Šeimyniškélių piliakalnyje, prie Anykščių, ar Naugarduke, Baltarusijoje. Tačiau šiandien linkstama manyti, kad viduramžiais vėlesnių laikų supratimu sostinės apskritai galėjo nebūti. Valdovai valdė nuolat keliaudami po visame krašte išsibarsčiusius savo valdžios centrus (pilis ar dvarus), iš kurių išsiskyrė pagrindinės jų rezidencijos (sostinės).



Pirmoji patikimai paliudyta Lietuvos monarcho rezidencija buvo Kernavė. XIII a. antrojoje pusėje joje rezidavo LDK kunigaikštis Traidenis, valdęs 1269–1282 metais. Jo laikais Kernavė pirmą kartą paminėta istoriniuose šaltiniuose: eiliuotoje Livonijos kronikoje pažymėta, kad 1279 m. Livonijos ordino kariuomenė nusiaubė sritį, buvusių karaliaus Traidenio žemėje. Čia stūksojo svarbi didžiojo kunigaikščio pilis, aplink kurią, priešams užpuolus, labai greitai



susirinkdavo stipri lietuvių kariuomenė. Šiandien anuos laikus mena ir gynybinių įtvirtinimų struktūrą atspindi unikalus Lietuvoje keturių Kernavės piliakalnių (0,5 km atstumu nuo jų į rytus yra ir penktas) kompleksas. Gamta kunigaikščiui suteikė puikią galimybę įsikurti saugioje vietoje: iš vienos pusės jo rezidenciją saugojo Neris ir pelkėtas slėnis, o nuo priešui patogaus priėjimo per aukštumą – trys gynybiniai piliakalniai (priešpiliai), tarp kurių yra ketvirtasis – Aukuro kalnas. Manoma, kad čia buvo pagrindinė kunigaikščio rezidencija. Viduramžių miestas, kuriame gyveno amatininkai ir pirkliai,

buvo išsidėstęs Pajautos slėnyje, tarp Neries upės ir įtvirtintų piliakalnių. Jis buvo mažiausiai 20 ha dydžio, o jame galėjo gyventi apie 1000 miestiečių.

Šio miesto pirkliai minimi Rygos skolų knygoje (įrašai joje nuo 1286-ųjų). Jie pasiekdavo tolimiausius kraštus. Tai liudija archeologų Kernavėje aptikti prabangūs radiniai: stiklo taurės iš Artimųjų Rytų, prekių plombos iš Venecijos, prabangūs moterų papuošalai, auksu siuvinėtas šilkas. Čia gyveno ir turtingi amatininkai: juvelyrai, kauladirbiai, kalviai, dailidės, odininkai, puodžiai ir kiti meistrai. Kauladirbio sodybos radiniai rodo, kad amatininkas



buvo įvaldęs unikalią tošies ornamentavimo raginiais spaudais techniką.

Tačiau XIV a. Kernavę nuolat puldinėjo ir niokojo Vokiečių ordinas. 1390 m. kryžiuočių, kuriems talkino tuo metu dėl valdžios Lietuvoje kovojęs Vytautas, priartėjimas prie Kernavės buvo lemtingas. Medinės pilys ir miestas buvo sudeginti. Daugiau Kernavės atstatyti nebuvo bandoma. Vėlesnių laikų Kernavės miestelis formavosi jau kitoje (dabartinio miestelio) vietoje ir anksčiau turėtos svarbos niekada nebeatgavo. Senasis viduramžių miestas buvo atrastas 1986-aisiais, vykdam Pajautos slėnio melioracijos

darbus. Tai lėmė daugiau kaip tris dešimtmečius vykdomus kupinus atradimų archeologinius tyrimus. 2004 m. Kernavės archeologinė vietovė įrašyta į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą, pripažįstant jos svarbą pagal du pasaulio paveldo objektams nustatytus atrankos kriterijus (kurių yra daugiau):

- kaip objektas, reprezentuojantis gyvenviečių raidą baltiškajame regione nuo epipaleolito iki viduramžių ir atspindintis vieną esminių Europos istorijos raidos etapų – pagoniškosios bendruomenės virsmą krikščioniškąja;

-
- kaip objektas, atstovaujantis kultūrinio kraštovaizdžio tipui su išlikusiomis archeologinėmis vertybėmis – senovės gyvenvietėmis ir piliakalnių gynybine sistema, reprezentuojančia fortifikacinių įrengimų struktūrą, raidą ir panaudojimą.

Šiuo metu ištirta tik apie 2 proc. Kernavės archeologinės vietovės. Joje jau žinoma 16 archeologinių ir 3 istorinės vertybės, kurios įtrauktos į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą, o Kernavės archeologijos ir istorijos muziejaus saugyklose sukaupta

daugiau kaip 20 000 eksponatų. Taip pat šiame unikaliame archeologijos ir istorijos vertybių komplekse kasmet vyksta galybę žmonių sutraukiantis festivalis – Gyvosios archeologijos dienos.

XIII a. pabaigoje į Lietuvos istoriją įžengė garsiausia lietuvių kilmės valdovų – Gediminaičių – dinastija, kuriai vardą davė garsiausias jos atstovas – Gediminas, valdęs 1316–1341 metais. Šio valdovo laikais susiformavo sosto paveldėjimo tradicija, pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėtas Vilnius, ėmęs augti XIII a. antrojoje



pusėje ir tapęs Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pastovia sostine. Šį tapsmą iliustruoja tiek garsieji Gedimino laišakai, rašyti 1323 m. Vilniuje, tiek Lietuvos metraščiuose XVI a. pirmojoje pusėje užrašytas legendinis pasakojimas apie Vilniaus įkūrimą ir Šventaragio slėnyje susapnuotą garsųj sapną apie ant Kreivojo kalno staugiantį geležinį vilką.

Taip Gediminas ne tik įkūrė miestą, bet ir pavertė Vilnių valstybės sostine, anot paties valdovo laišku, jo karališku miestu. Pagrindinis Vilniaus urbanistinis akcentas Gedimino laikais turėjo

būti Aukštutinės ir Žemutinės pilių sistema (kur ir buvo didžiojo kunigaikščio rezidencijos). Šis valdovas pastatydino bažnyčias dominikonams ir pranciškonams, o savo laiškuose Vakarų Europai kvietė atvykti į Vilnių pirklus ir amatininkus. Įsikūrusius Vilniuje kitataučius šiandien mena ir iki mūsų dienų išlikusi XIV a. sumūryta, vėliau rekonstruota vokiečių pirklių Šv. Mikalojaus bažnyčia.

Tačiau XIV a. amžiuje su Vilniumi varžėsi Trakai, kurie tapo antrąja Gediminaičių sostine. Joje reziduodavo submonarchas.

Trakai ir Trakų kunigaikštystė pirmą kartą paminėti 1337 m. Vygando Marburgiečio kronikoje. Istorikai šį minėjimą sieja su Senaisiais Trakais, kur XIV a. stovėjo pilis. Iš Trakų Lietuvą valdė ir nuo Kryžiuočių ordino gynė Gedimino sūnus kunigaikštis Kęstutis. Manoma, kad čia jam gimė sūnus Vytautas.

Tik gyvenimo pabaigoje senasis Trakų kunigaikštis savo rezidenciją perkėlė į naujai pastatytą Pusiasalio pilį Naujuosiuose Trakuose. Senieji Trakai per 1391 m. kryžiuočių puolimą buvo apgriauti ir nebeatstatyti.



1405 m. pilies teritorijoje Vytautas Didysis, valdęs 1392–1430 m., įkurdino vienuolius benediktinus, pastatė jiems bažnyčią (1757 m. sudegė, dabartinė – XIX a. pab., neogotikinė). Būtent šio didžio valdovo laikais suklestėjo Naujieji Trakai. Vytautas būdavo čia net dažniau nei Vilniuje. Galima sakyti, kad jis perkėlė savo dvarą į Trakus. Tuo metu Naujuosiuose Trakuose buvo ne tik sustiprinta Pusiasalio pilis, bet ir pastatyta antroji – Salos pilis, kuriai negalėjo prilygti net Vilnius. Trakuose Vytautas įkurdino iš Krymo atkeldintus karaimus, 1409 m. fundavo parapinę bažnyčią, miestui buvo suteiktos



Magdeburgo teisės, atidaryta parapiinė mokykla. Salos pilyje jis mirė 1430 metais. Tačiau jau XV a. pabaigoje, po didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio mirties, kuris valdė 1440–1492 m., Naujieji Trakai buvo apleisti LDK valdovų, o XVII a. viduryje pilis sugriauta.

Pats miestas liko svarbus sakralinėje tradicijoje. Dar XVI a. stebuklais ėmęs garsėti Trakų Dievo Motinos paveikslas, esantis parapijos Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ir Šv. Jono Evangelisto bažnyčioje, pirmasis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo vainikuotas

popiežiaus Klemenso XI atsiųstomis karūnomis, o Trakų Dievo Motina buvo paskelbta LDK globėja.

Salos pilis atstatyta sovietmečiu. Konservavimo, restauravimo ir atstatymo darbai tęsėsi daugiau kaip tris dešimtmečius (1953–1987). Nuo 1962 m. pilyje veikia Trakų istorijos muziejus, 1977 m. per Galvę pėstiesiems nutiestas Trakų pilies tiltas. 1960 m. Trakų apylinkėse buvo paskelbtos landšaftiniu draustiniu, 1969 m. senamiestis tapo kultūros paminklu, o 1991 m., siekiant išsaugoti istorinį Lietuvos valstybingumo centrą Trakuose su jo autentiška gamtine



aplinka, Trakams ir jų apylinkėms suteiktas išskirtinis – istorinio nacionalinio parko – statusas. Nuo 2003 m. Trakų istorinis nacionalinis parkas pretenduoja patekti į UNESCO kultūros paveldo sąrašą, pažymint nepakartojamą kultūros ir gamtos paveldo dermę.

Vytauto Didžiojo puoselėti Trakai nepajėgė tapti oficialia sostine. Tradicija laikyti Vilnių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostine jau buvo nusistovėjusi. XVI a. jis kaip LDK metropolis yra įspūdingai vaizduojamas vokiečių geografo Georgo Brauno atlase tarp kitų Europos miestų, o jo pateikiamame apraše pažymima,



kad „Vilnius yra gausiai gyvenamas, didelis miestas, Lietuvos vyskupystės ir šios kunigaikštystės centras“.

Šiame didžiausiame ir europietiškausiame Lietuvos mieste atsirado Valdovų rūmai (Žemutinė pilis) ir vyskupo rezidencija, buvo susitelkę aukščiausieji valstybės pareigūnai, vyko bajorų suvažiavimai. Vieninteliame iš LDK miestų mūro siena apjuosė bent iš dalies mūrinį miestą.



Vilnius tapo ir reikšmingiausiu kultūros ir mokslo centru. 1522 m. įkurta pirmoji spaustuvė LDK, kurioje Pranciškus Skorina išspausdino ir pirmąsias knygas. 1579 m. Vilnius tapo universitetiniu miestu – įkurtas šiauriausias katalikiškas ir ryčiausias Europos universitetas, kuris išugdė ne vieną garsią asmenybę. Pavyzdžiui, Vilniaus universiteto auklėtinį ir profesorių Motiejų Kazimierą Sarbievijų (1595–1640), išgarsėjusį savo poezija ir jos rinktine „Trys lyrikos knygos“, kurios pelnė jam „sarmatų Horacijaus“ ir „krikščioniškojo Horacijaus“ vardą. 1625 m. Romoje popiežius Urbonas VIII vainikavo jį laurų vainiku. Juk tokiu pat

vainiku 1341 m. buvo vainikuotas garsusis Frančeskas Petrarka, o šiandiene prasme šį apdovanojimą galima prilyginti Nobelio literatūros premijai. Vilniuje gimė ir reikšmingiausi raštijos paminklai. 1595 m. Universiteto spaustuvėje išspausdinta pirmoji LDK parengta lietuviškoji knyga – Mikalojaus Daukšos „Katekizmas“.

Ypatingą grožio ir didybės apogėjų Vilnius pasiekė XVIII a. viduryje. 1604 m. Rotušės aikštėje pastatyta barokinė Šv. Kazimiero bažnyčia pradėjo du amžius trukusią epochą, kurios bruožus iš pradžių nulėmė italų ir kitų Europos šalių meistrai, sukūrę tokius šedevrus kaip

Šv. Petro ir Povilo bažnyčių ar Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčių. O XVIII a. pačios Lietuvos architektai pradėjo kurti tokį baroką, kurio analogų nėra pasaulyje. Čia susiformavo savita Vilniaus baroko architektūra, kurios pagrindiniu formuotoju tapo architektas Jonas Kristupas Glaubicas, sukūręs Vilniaus kaip baroko ir europinės kultūros miesto įvaizdį. Šis vaizdinys nuostabiai atsiveria iš šio architekto rekonstruotos barokinės Šv. Jonų bažnyčios varpinės. Pakilus į jos aikštelę, iš aukščiausio Vilniaus senamiesčio taško galima gerėti nuostabiais europinio miesto ir sostinės vaizdais.

1994 m. Vilniaus istorinis centras įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą. Šio objekto vertės buvo nusakytos tokiais kriterijais:

- Vilniaus senamiestis yra išskirtinis viduramžiais susiformavusio miesto pavyzdys, kelis šimtmečius daręs didelę įtaką architektūros ir kultūros tendencijoms didelėje Rytų Europos dalyje.
 - Miestovaizdyje išsaugota turtinga pastatų įvairovė; Vilnius yra išskirtinė Centrinės Europos miesto, organiškai išsivysčiusio per penkis šimtmečius, iliustracija.
-



Leidinio tekstą parengė:

*Vilniaus universiteto istorikė Inga Leonavičiūtė
ir Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra.*

Leidinio nuotraukos:

*Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra,
Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija,
Jonas Vitkūnas, Gediminas Rutkauskas,
Ramūnas Petkevičius.*

Papildomos nuorodos:

Kernavė

www.kernave.org

Trakai

www.trakai.lt, www.trakaimuziejus.lt

Vilnius

www.vilnius.lt, www.vsaa.lt, www.viv.lt

UNESCO Pasaulio paveldas:

www.whc.unesco.org

Pasaulio paveldo miestai:

www.ovpm.org

Riteris Trakų gatvėje Vilniuje. 2014 m.



Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra

Stiklių g. 4, LT-01131 Vilnius
tel. (8 5) 212 2535, (8 5) 212 7723
(8 5) 262 9646
info@vsaa.lt, www.vsaa.lt

ISBN 978-9955-664-15-4